

नाशिक सिंहस्थ कुंभमेळा २०२६ च्या नियोजन व आर्थिक व्यवस्थापनात नव-निर्वाचित महिला

प्रतिनिधींची भूमिका : एक सखोल आर्थिक अभ्यास

हर्षदा पंढरीनाथ लोहकरे¹, डॉ. सुरेखा गायकवाड²

¹संशोधक विद्यार्थी, के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक. (सावित्रीबाई फुले, पुणे विद्यापीठ.)

²संशोधन मार्गदर्शक, कला व वाणिज्य महाविद्यालय, सातपूर, नाशिक. (म.वि.प्र. समाज)

Corresponding Author – हर्षदा पंढरीनाथ लोहकरे

DOI - 10.5281/zenodo.18923174

प्रस्तावना:

नाशिक सिंहस्थ कुंभमेळा २०२६ हा केवळ धार्मिक सोहळा नसून, तो सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक परिवर्तनाचा व्यापक उपक्रम आहे. दर १२ वर्षांनी भरविण्यात येणारा हा मेळा लाखो भाविक, साधू-संत, पर्यटक, व्यापारी आणि स्वयंसेवी संस्थांना एकत्र आणतो. या मेळ्यामुळे स्थानिक प्रशासनावर पुढील प्रकारचे दडपण निर्माण होते:-

- प्रचंड लोकसंख्येचे व्यवस्थापन.
- पायाभूत सुविधांची उभारणी.
- वित्तीय संसाधनांचे नियोजन.
- पर्यावरणीय संरक्षण.
- सार्वजनिक आरोग्य आणि सुरक्षा.

२०२६ मधील सिंहस्थ कुंभमेळा हा विशेषतः महत्त्वाचा आहे. कारण स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिला प्रतिनिधींचे प्रमाण ५०% पर्यंत वाढले आहे. Government of India च्या 73व्या व 74व्या घटनादुरुस्तीनंतर महिलांचा सहभाग धोरणात्मक निर्णयप्रक्रियेत वाढला आहे.

या पार्श्वभूमीवर महिला प्रतिनिधी आर्थिक नियोजनात कोणती भूमिका बजावतात, हे अभ्यासणे आवश्यक ठरते.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. सिंहस्थ कुंभमेळा २०२६ च्या वित्तीय संरचनेचे विश्लेषण करणे.
२. महिला प्रतिनिधींच्या नेतृत्वामुळे खर्चाच्या प्राधान्यक्रमात झालेले बदल तपासणे.
३. धार्मिक पर्यटनाच्या आर्थिक गुणक परिणामाचा अंदाज बांधणे.
४. महिला नेतृत्व आणि पारदर्शक वित्तीय व्यवस्थापन यातील संबंध स्पष्ट करणे.
५. महिला सहभागामुळे सामाजिक भांडवल (Social Capital) कसे वाढते हे विश्लेषित करणे.

संशोधन पद्धती (Research Methodology):**१. माहिती संकलन :****प्राथमिक माहिती :**

- महिला नगरसेविका, पंचायत सदस्य यांची संरचित मुलाखत.
- स्वयं-सहाय्य गटांचे सर्वेक्षण.
- स्थानिक व्यापारी व सेवा पुरवठादारांचे मत.

द्वितीयक माहिती :

- महानगरपालिका अर्थसंकल्प.
- राज्य शासनाचे कुंभमेळा नियोजन अहवाल.
- मागील सिंहस्थचे आर्थिक दस्तऐवज.

२. विश्लेषण तंत्र :

- खर्च-लाभ विश्लेषण (CBA)
- गुणक परिणाम विश्लेषण
- सामाजिक परतावा (Social Rate of Return)
- तुलनात्मक धोरण विश्लेषण

सैद्धांतिक चौकट:**१. विकेंद्रीकरण सिद्धांत :**

Fiscal Federalism मध्ये मांडल्याप्रमाणे स्थानिक स्तरावर निर्णय घेतल्यास संसाधनांचे अधिक कार्यक्षम वाटप होते. सिंहस्थ नियोजनात स्थानिक महिला प्रतिनिधींचा सहभाग याच तत्वाला बळकटी देतो.

२. महिला सक्षमीकरण सिद्धांत :

Development as Freedom नुसार विकास म्हणजे व्यक्तीच्या निवडीच्या संधींचा विस्तार. महिला प्रतिनिधींचा आर्थिक निर्णयांतील सहभाग हा विकास प्रक्रियेचा गाभा आहे.

३. धार्मिक पर्यटनाचा गुणक परिणाम :

धार्मिक मेळ्यांमुळे स्थानिक अर्थव्यवस्थेत उत्पन्न, रोजगार व व्यापारात वाढ होते. Tourism: Economic, Physical and Social Impacts या ग्रंथात हा प्रभाव स्पष्ट केला आहे.

सिंहस्थ कुंभमेळा 2026 : आर्थिक स्वरूप:**१. निधीची रचना :**

अ.क्र.	खर्चाचे क्षेत्र	अंदाजे टक्केवारी
१.	पायाभूत सुविधा	35-40%
२.	स्वच्छता व आरोग्य	20%
३.	सुरक्षा	15%
४.	तात्पुरती बाजारपेठ	10-15%
५.	सामाजिक व पर्यावरणीय उपाय	10%

२. थेट व अप्रत्यक्ष परिणाम :**थेट परिणाम :**

- हॉटेल, वाहतूक, अन्न व्यवसायात वाढ.
- कर महसूल वाढ.

अप्रत्यक्ष परिणाम :

- बांधकाम उदयोगाला चालना.
- लघुउदयोग व हस्तकला क्षेत्रात विस्तार.

महिला प्रतिनिधींची नियोजन प्रक्रियेत भूमिका:**१. सामाजिक दृष्टीकोन :**

महिला प्रतिनिधी पुढील मुद्द्यांवर विशेष भर देतात :

- महिला शौचालये व सुरक्षितता.
- बालसंगोपन केंद्रे.
- स्वच्छ पाणी.
- आरोग्य छावण्या.

२. आर्थिक समावेशकता :

- महिला स्वयं-सहाय्य गटांना स्टॉल वाटप.
- स्थानिक उत्पादनांना प्रोत्साहन.
- सूक्ष्म वित्त सहाय्य.

३. पारदर्शकता व उत्तरदायित्व:

- ई-टेंडरिंग प्रणाली.
- सामाजिक लेखापरीक्षण.
- सार्वजनिक अर्थसंकल्पीय चर्चा.

स्थानिक अर्थव्यवस्थेवरील गुणक परिणाम (Quantitative Projection):

जर रु. १५० कोटी खर्च झाला आणि गुणक दर २.० गृहीत धरला तर :

एकूण आर्थिक हालचाल = रु. ३०० कोटी

महिला प्रतिनिधी स्थानिक खरेदी व स्थानिक कामगारांना प्राधान्य देतात, ज्यामुळे स्थानिक गुणक परिणाम अधिक मजबूत होतो.

सामाजिक परिणाम:

१. महिला रोजगारात वाढ.
२. सामाजिक समता.
३. स्थानिक नेतृत्व विकास.
४. समुदाय सहभाग वाढ.

महिला प्रतिनिधींच्या सहभागामुळे आर्थिक विकास अधिक लोकाभिमुख होतो.

पर्यावरणीय व शाश्वत विकास द्रुष्टीकोन:

- कचरा व्यवस्थापन
- नदी स्वच्छता उपक्रम

- हरित ऊर्जा वापर

- प्लास्टिक बंदी

महिला नेतृत्व पर्यावरणपूरक उपाययोजनांना प्राधान्य देण्याची शक्यता जास्त असते.

आव्हाने व उपाय:**आव्हाने :**

- अनुभवाचा अभाव.
- राजकीय हस्तक्षेप.
- आर्थिक संसाधन मर्यादा.
- तांत्रिक ज्ञानाची कमतरता.

उपाययोजना :

- वित्तीय प्रशिक्षण कार्यशाळा.
- डिजिटल बजेट मॉनिटरिंग.
- महिला नेतृत्व विकास कार्यक्रम.
- स्वयंसेवी संस्थांसोबत समन्वय.

निष्कर्ष:

नाशिक सिहंस्थ कुंभमेळा २०२६ हा महिला सक्षमीकरण, विकेंद्रीकरण आणि स्थानिक आर्थिक विकास यांचा संगम आहे. नव-निर्वाचित महिला प्रतिनिधींच्या सहभागामुळे :-

- निधीचा वापर अधिक पारदर्शक होतो.
- सामाजिक क्षेत्रातील गुंतवणूक वाढते.
- स्थानिक अर्थव्यवस्था बळकट होते.
- विकास अधिक समावेशक व शाश्वत बनतो.

महिला नेतृत्व हे केवळ प्रतिनिधित्व नसून, आर्थिक परिवर्तनाचे प्रभावी साधन आहे. सिहंस्थ कुंभमेळा

२०२६ हा महिला नेतृत्वावर आधारित स्थानिक आर्थिक विकासाचा आदर्श नमुना ठरू शकतो.

शिफारशी (Policy Recommendations):

नाशिक सिंहस्थ कुंभमेळा 2026 च्या नियोजन व आर्थिक व्यवस्थापनात नव-निर्वाचित महिला प्रतिनिधींची भूमिका अधिक प्रभावी होण्यासाठी पुढील शिफारशी सुचविण्यात येतात :-

१. वित्तीय व तांत्रिक प्रशिक्षण -

- महिला प्रतिनिधींसाठी विशेष अर्थसंकल्प नियोजन, लेखापरीक्षण आणि ई-टेंडरिंग प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविणे.
- स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये वित्तीय सल्लागार समिती स्थापन करणे.

२. पारदर्शकता व उत्तरदायित्व यंत्रणा -

- डिजिटल बजेट ट्रॅकिंग प्रणाली सुरू करणे.
- सामाजिक लेखापरीक्षण (Social Audit) बंधनकारक करणे.
- सार्वजनिक निधी खर्चाची माहिती ऑनलाईन उपलब्ध करणे.

३. महिला स्वयं-सहाय्य गटांना प्राधान्य -

- तात्पुरत्या बाजारपेठांमध्ये महिला बचतगटांना आरक्षित स्टॉल देणे.
- सूक्ष्म वित्त (Microfinance) योजनांना प्रोत्साहन देणे.
- स्थानिक हस्तकला, घरगुती उद्योग आणि महिला उद्योजकांना करसवलती.

४. समावेशक व लोकाभिमुख विकास -

- महिला व बालसुरक्षा सुविधा वाढविणे.

- स्वच्छता, पिण्याचे पाणी आणि आरोग्य छावण्यांना प्राधान्य.
- दिव्यांग आणि ज्येष्ठ नागरिकांसाठी विशेष सुविधा.

५. पर्यावरणपूरक नियोजन -

- नदी व परिसर स्वच्छता मोहिमा.
- कचरा व्यवस्थापनासाठी स्थानिक महिला गटांचा सहभाग.
- हरित ऊर्जा व प्लास्टिक बंदी उपक्रमांना चालना.

६. दीर्घकालीन आर्थिक नियोजन -

- पायाभूत सुविधांचा मेळ्यानंतरही दीर्घकालीन वापर सुनिश्चित करणे.
- पर्यटन विकासासाठी स्वतंत्र धोरण आखणे.
- स्थानिक रोजगारनिर्मितीवर भर देणे.

संदर्भ (References):

1. Chattopadhyay, R., & Duflo, E. (2004). Women as Policy Makers: Evidence from a Randomized Policy Experiment in India. *Econometrica*, 72(5), 1409–1443.
2. Government of India. (1992). The 73rd and 74th Constitutional Amendment Acts. Ministry of Law and Justice.
3. Mathieson, A., & Wall, G. (1982). *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. Longman.
4. Oates, W. E. (1972). *Fiscal Federalism*. Harcourt Brace Jovanovich.
5. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.

6. Government of Maharashtra. (Various Reports). Local Self Government and Women Reservation Policy.

7. Nashik Municipal Corporation. (Previous Kumbh Mela Planning Reports and Budget Documents)